

محل ولادت امام هادی علیه السلام

قاسم خانجانی^۱

چکیده

برخی از اطلاعات مربوط به امام هادی علیه السلام، در منابع متعدد با اختلافاتی نقل گردیده و سبب شده است در برخی موارد، اشتباه، تناقض یا تضادهایی صورت بگیرد و توهّم نادرست بودن اصل خبر را به دنبال داشته باشد. محل ولادت امام هادی علیه السلام، از جمله این مباحث است که با تعابیر مختلفی همچون: مدینه، صریا در مدینه و مانند آن از آنجا یاد کرده‌اند. در این نوشته، بیان خواهد شد که نام دقیق محل ولادت امام هادی علیه السلام، صریا بوده که در فاصله حدود دو کیلومتری مسجدالنبی قرار داشته است. امروزه، این مکان به «مشرّبه امّ ابراهیم» شناخته می‌شود و به شکل یک چهاردیواری موجود است. هم‌اینک محدودیت‌هایی از سوی حکومت عربستان برای این مکان ایجاد شده است؛ اما شیعیان به آن توجه دارند و به دیدن و در صورت امکان به زیارت آنجا می‌روند.

واژگان کلیدی

امام هادی علیه السلام، محل ولادت، مدینه، صریا، مشربّه امّ ابراهیم.

^۱. استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: Khanjani1342@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۷/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۵/۲۶

مقدمه

اطلاعات و گزارش‌های تاریخی مربوط به مقاطع مختلفی از زندگی امامان معصوم علیهم‌السلام، از جمله مباحثی است که در برخی موارد در منابع متعدد به شکل‌های متفاوت و گاهی متعارض مطرح شده است. صرف نظر از عوامل مؤثر در این زمینه، بررسی و دقت در برخی از این گزارش‌ها و داده‌های تاریخی نیز آن‌چنان که بایسته است، صورت نگرفته است. به همین سبب، گزارش‌های تاریخی فراوانی وجود دارد که نیازمند مذاقه و بررسی جدی است تا بتواند تا حد ممکن، مخاطب را به واقعیت نزدیک کند. دوره زندگی و امامت امام هادی علیه‌السلام نیز از همین موارد است که دست‌کم برخی از مباحث آن برای رسیدن به واقعیت، تلاش علمی و بررسی دقیقی را طلب می‌کند. امام هادی علیه‌السلام دهمین پیشوای شیعه و فرزند امام جواد علیه‌السلام است. آن حضرت پس از شهادت امام جواد علیه‌السلام و در هشت سالگی، امامت شیعه را به عهده گرفت و در طول ۳۳ سال، جامعه شیعه را به‌خوبی رهبری کرد و سرانجام به دست معتز، حاکم ستمگر عباسی، به شهادت رسید.

رهبری جامعه شیعه در این زمان، با دشواری‌های فراوانی روبه‌رو بود. اختناق و محدودیت‌های سیاسی و اجتماعی که وجود داشت و از همه مهم‌تر، تحت نظر بودن و به نوعی حبس خانگی امام هادی علیه‌السلام، سبب شده بود ارتباط آن حضرت با شیعیان به کمترین سطح برسد. همین عوامل و البته عوامل دیگری باعث شد که برخی از اطلاعات مربوط به امام هادی علیه‌السلام، در منابع متعدد با اختلافاتی نقل شده و در برخی موارد، اشتباه، تناقض یا تضادهایی صورت بگیرد و توهم نادرست بودن اصل خبر را به دنبال داشته باشد. در بسیاری از این موارد، به سبب گزارش‌های متعدد، یکسان‌سازی و رسیدن به نظر واحد امکان‌پذیر نیست؛ اما دست‌کم در برخی موارد، با دقت، مقایسه و بررسی این گزارش‌ها می‌توان مقدار قابل توجهی از این گزارش‌ها را به هم نزدیک کرد و به وجه مشترک و قابل قبولی دست یافت.

بدیهی است که عوامل متعددی مانند تصحیف اسامی و اعداد و ارقام یا جابه‌جایی احتمالی گزارش‌ها، در بروز این اختلافات نقش دارند که ما در این نوشته، به دنبال طرح و بررسی این عوامل نیستیم. یکی از این گزارش‌های مورد اختلاف، محل ولادت امام هادی علیه‌السلام است که در این نوشته، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

محل ولادت امام هادی علیه السلام، از مواردی است که با تعابیر مختلفی همچون: مدینه، صریا، صریا در مدینه، صریا در یثرب و مانند آن از آنجا یاد کرده‌اند. لازم است با بررسی و مقایسه گزارش‌های موجود، روشن شود که نام دقیق محل ولادت امام هادی علیه السلام چه بوده است؟ آنجا در چه فاصله‌ای از مدینه یا مسجدالنبی قرار داشته است؟ آیا امروزه اثری از آن وجود دارد؟ اگر اثری وجود دارد، به چه شکلی موجود است؟

محل ولادت امام هادی علیه السلام

با آنکه بنا بر قول مشهور، امام هادی علیه السلام در مدینه به دنیا آمده‌اند، اما در تعیین دقیق محل ولادت ایشان، اختلاف نظر وجود دارد. بیشتر منابعی که به محل ولادت آن حضرت اشاره کرده‌اند، از سه محل نام برده‌اند؛ «مدینه»، «صریا در مدینه» و «صریا» که البته در باره تلفظ صریا اختلافاتی وجود دارد. بر این اساس، برخی بدون تعیین دقیق محل ولادت، تنها گفته‌اند آن حضرت در مدینه به دنیا آمد.^۱ برخی بدون مشخص کردن محدوده یا مکان دقیق صریا، گفته‌اند آن حضرت در صریا به دنیا آمد.^۲ عده‌ای نیز با اختلافاتی که در تعابیر آنان وجود دارد، گفته‌اند امام هادی علیه السلام در «صریا از مدینه»^۳ یا «در صریا از مدینه الرسول» چشم به دنیا گشود.^۴ البته طبعاً همه اینها قابل توجیه است و می‌تواند به همه آنها مدینه گفته شود؛ چون صریا هم نزدیک مدینه است؛ اما مسئله تحقیق و بحث این مقاله، تعیین دقیق نام و محل ولادت و بررسی تعابیر مختلف در این باره است.

آنچه در این بحث اهمیت دارد، نخست تعیین محل و تلفظ «صریا» است و دیگری ارتباط صریا با مدینه و نیز ارتباط آن با ولادت امام هادی علیه السلام که باید به دقت بررسی شود. مشکلی که در این بحث وجود دارد، این است که در کتاب‌های مربوط به جغرافیا و شهرها و نیز در کتاب‌های لغت، به محلی به نام «صریا» اشاره نشده است تا بتوان این مکان را به شکل دقیق مشخص کرد. همچنان که سید محسن امین گوید: «من در معجم البلدان و کتاب‌های لغت ندیدم

۱. طبری، دلائل الامامة، ص ۴۰۹.

۲. زرنندی حنفی، معارج الوصول، ص ۱۶۹.

۳. مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۲۹۷.

۴. طبرسی، تاج الموالید، ص ۵۵.

که از این مکان یاد شده باشد.^۵ البته در برخی منابع، به این مکان اشاره شده است؛ همچنان که پس از این، به نقلی از خلیل بن احمد اشاره خواهد شد؛ اما این اشاره‌ها به منظور معرفی صریا و تعیین حرکت و اعراب آن و اطلاعات مربوط به آن نیست؛ بلکه برای معرفی مکان دیگری به صریا هم اشاره کرده‌اند. بنابراین، تشخیص تلفظ و تعیین این مکان، بسیار دشوار است. از این رو، درباره واژه «صریا» دو موضوع باید روشن شود؛ اول، حرکت و اعراب کلمه «صریا»؛ دوم، نام درست محل ولادت امام هادی علیه السلام که «صریا» است یا «صربا» یا موارد دیگر.

حرکت و اعراب واژه «صریا»

چنان که اشاره شد، نبودن سابقه‌ای از استعمال و بررسی این واژه در کتاب‌های لغت و جغرافیا، سبب شده است در باره اعراب و حرکت آن اتفاق نظر وجود نداشته باشد. بر همین اساس، از این مکان با فتحه «صَریا»، با ضمه «صُریا»^۶ و برخی با کسره «صِریا»^۷ یاد کرده‌اند که به نظر می‌رسد، برخی موارد آن درست نباشد؛ زیرا این حرکت و اعراب بیشتر از ناحیه محققان معاصر اعمال شده است که چون مستند به منبع متقن و قابل اعتمادی نیست، نمی‌توان به آسانی آن را پذیرفت. به همین سبب، برخی گفته‌اند «صُریا» بر وزن «کبری» است؛^۸ در حالی که این واژه در بیشتر منابعی که متن آن اعراب‌گذاری شده، با فتحه ثبت شده است؛ هرچند حرکت فتحه نیز از ناحیه محققان و تصحیح‌کنندگان این منابع اعمال شده است. همچنان که برخی بر اساس آنکه این واژه «صربا» باشد، تلفظ با کسره آن را مناسب‌تر دانسته‌اند؛ زیرا گفته‌اند صِریا، موافق با کلمه صِرب است^۹ که به معنای خانه‌های اندکی که اعراب ضعیف داشتند، آمده است؛^{۱۰} اما مشکلی که وجود دارد این است که این واژه در بیشتر منابع، صرِبا نیست؛ بلکه صریا

۵. امین، *ایمان الشیعة*، ج ۲، ص ۳۶.

۶. طبرسی، *تاج الموالید* (درضمن مجموعه نفیسه)، ص ۱۳۱. ظاهراً از این منبع، به برخی از نوشته‌های جدید نیز راه یافته است. برای نمونه، رک: محمدجواد طبسی، *حیة الامام الهادی علیه السلام*، ص ۱۶.

۷. رفیعی، *تاریخ تحلیلی پیشوایان*، ص ۱۹۹.

۸. محلاتی، *مآثر الکبری فی تاریخ سامراء*، ج ۳، پاورقی ص ۴؛ مقدسی، *باز پژوهی تاریخ ولادت و شهادت معصومان علیهم السلام*، ص ۴۹۶.

۹. فیض کاشانی، *الوافی*، ج ۱۱، پاورقی ص ۵۶.

۱۰. ابن منظور، *لسان العرب*، ج ۱، ص ۵۲۲.

آمده است که بدان اشاره خواهد شد. به هر حال، برای دستیابی به نظر درست در این باره، چاره‌ای جز استفاده از همین شواهد نیست و اگر بخواهیم از این قرینه‌ها عبور کنیم، برای اثبات حرکت این واژه، استدلال متقن و قابل قبولی وجود ندارد؛ هرچند این شواهد نیز آن‌چنان نیرومند نیستند که ما را به یک نظر واحد برسانند.

نام درست مکان ولادت امام هادی علیه السلام

محل ولادت آن حضرت را با تعبیر مختلفی همچون: «مدینه»،^{۱۱} «صریا از مدینه»،^{۱۲} «صریا از مدینه الرسول»،^{۱۳} «بصریا از یثرب»،^{۱۴} «شهر صریا»،^{۱۵} «صریا»،^{۱۶} «صریا»^{۱۷} و «صیداء»^{۱۸} آورده‌اند. با توجه به آنکه صریا را محلی از مدینه شمرده یا مکانی نزدیک به مدینه دانسته‌اند، در مواردی که برای معرفی محل ولادت امام هادی علیه السلام مدینه به‌تنهایی به کار رفته یا صریا به عنوان بخش یا محلی از مدینه یا یثرب به کار رفته است، به‌آسانی می‌توان گفت آن حضرت در مدینه به دنیا آمده است؛ زیرا مدینه عنوان عامی است که هم شامل شهر مدینه و هم شامل اطراف مدینه می‌شود؛ اما برای تعیین دقیق صریا نیاز به بررسی بیشتر وجود دارد.

در بیشتر منابع، نام محل ولادت آن حضرت، «صریا» آمده است.^{۱۹} برخی منابع، نام این مکان را «صریا»^{۲۰} ضبط کرده‌اند که به‌احتمال، اشتباه یا ناشی از تصحیف است. چنان‌که اشاره شد، برخی تعبیر «صریا» را با معنای آن موافق دانسته‌اند؛ اما این تعبیر با نام شناخته‌شده برای این مکان، هماهنگی ندارد. با این حال، تعبیر «صریا» به برخی نگاشته‌های معاصران نیز راه یافته

۱۱. طبری، *دلائل الامامة*، ص ۴۰۹.

۱۲. مفید، *الارشاد*، ج ۲، ص ۲۹۷.

۱۳. طبرسی، *تاج الموالید*، ص ۵۵.

۱۴. قرشی، *حیة الامام علی الهادی علیه السلام*، ص ۱۷.

۱۵. الصغیر، *الامام علی الهادی علیه السلام*، ص ۱۱.

۱۶. زرنندی حنفی، *معارض الوصول*، ص ۱۶۹.

۱۷. ر.ک: طوسی، *تهذیب الاحکام*، ج ۴، ص ۳۰۵؛ طوسی، *مصباح المتعجد*، ص ۸۲۰.

۱۸. ابن شهر آشوب، *مناقب آل ابی طالب*، ج ۳، ص ۴۱۰.

۱۹. مفید، *الارشاد*، ج ۲، ص ۲۹۷؛ طبرسی، *اعلام الوری باعلام الهدی*، ج ۲، ص ۱۰۹؛ ابن شهر آشوب، *مناقب آل ابی طالب*، ج ۴، ص ۴۰۱.

۲۰. ر.ک: طوسی، *تهذیب الاحکام*، ج ۴، ص ۳۰۵؛ طوسی، *مصباح المتعجد*، ص ۸۲۰.

است.^{۲۱} شگفت آنکه تعبیر «صربا» پس از ترجمه به فارسی، چون به اشتباه ترجمه شده، به شکل «صرب»^{۲۲} معرفی شده است؛ در حالی که مکانی به این نام در مدینه و یا نزدیکی آن وجود ندارد. به نظر می‌رسد، این اشتباه ناشی از آن باشد که اولاً، این واژه «صربا» تلقی شده است؛ ثانیاً، تصور شده که الف «صربا» الف علامت نصب بوده است که در ترجمه باید حذف شود و به شکل صرب نوشته شود. در هر صورت، این ترجمه، اشتباه است.

برخی منابع به نقل از کشی، به هنگام نقل روایتی که بر اساس آن برخی در این مکان خدمت امام رضا (ع) آمده‌اند، نام این مکان را «صرنا» گفته‌اند^{۲۳} که به‌ظاهر اشتباه است؛ زیرا شیخ طوسی دقیقاً همین روایت را نقل کرده؛ اما در آنجا نام این مکان را به‌درستی «صریا» آورده است.^{۲۴} علاوه بر آنکه در مدینه یا اطراف آن، از مکانی به نام «صرنا» یاد نشده است.

این شهر آشوب به هنگام معرفی صربا به عنوان مکانی که اهل بیت (ع) در آنجا کشاورزی داشته و از پنبه آن استفاده می‌کردند، نام این مکان را به اشتباه، «صیداء» آورده است؛^{۲۵} با آنکه در نقل همین خبر در منابع دیگر، نام این مکان «صریا» آمده است.^{۲۶} البته این اشتباه، سبب شده است برخی منابع دیگر نیز همین خبر را از این شهر آشوب نقل کرده و نام این مکان را «صیداء» بیاورند.^{۲۷} در حالی که در مدینه و اطراف آن، مکانی به نام «صیداء» وجود ندارد.

اشتباه دیگری که در این باره صورت گرفته، این است که گاهی بدون توجه به ترکیب عربی این واژه، «بصریا» که از دو حرف «ب» به معنای «فی» یعنی «در» و کلمه «صریا» ترکیب شده و به معنای «در صربا» است، به سبب بی‌دقتی یا بی‌توجهی، در برخی نوشته‌های معاصر به شکل «بصریا» انعکاس یافته است.^{۲۸} شگفت آنکه در کتاب باقر شریف قرشی که از محققان

۲۱. معروف حسنی، سیرة الائمة الاثنی عشر، ج ۳، ص ۴۵۱.

۲۲. مقدس، زندگانی دوازده امام (ع)، ج ۲، ص ۴۷۱.

۲۳. ابیطی، تهذیب المقال، ج ۲، ص ۳۸۸؛ امین، اعیان الشیعه، ج ۶، ص ۱۳۶؛ قرشی، حیاة الامام الرضا (ع)، ج ۲، ص ۱۱۲؛ گروهی از نویسندگان، موسوعة الامام الجواد (ع)، ج ۱، ص ۱۶۵.

۲۴. طوسی، اختیار معرفة الرجال، ج ۲، ص ۸۲۸.

۲۵. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۴۱۰.

۲۶. ابن حمزه طوسی، الناقب، ص ۴۴۳؛ بحرانی، مدینه المعاجز، ج ۶، ص ۴۱۷.

۲۷. بروجرودی، جامع احادیث الشیعه، ج ۳، ص ۳۳۸؛ نمازی شاهرودی، مستدرک سفینه البحار، ج ۶، ص ۲۳۵.

۲۸. قرشی، حیاة الامام علی الهادی (ع)، ص ۱۷؛ محمد سلیم عرفه، افادات من ملفات التاریخ، ص ۲۲۵.

عرب‌زبان، برجسته و پُرکار در زمینه تألیف کتاب درباره اهل بیت علیهم السلام است نیز این اشتباه وجود دارد و نام این مکان، «بصریا» آمده است^{۲۹} که احتمال دارد اشتباه تایپی و چاپی باشد؛ زیرا وی در پاورقی کتاب به هنگام معرفی این محل، به نام درست آن، یعنی «صریا» اشاره کرده است. به هر حال، این اشتباه در اثر ترجمه نادرست، به شکل «بصریا» به برخی از نوشته‌های فارسی معاصر نیز راه یافته^{۳۰} و به عنوان نام مکان یا قصری در مدینه دانسته شده است؛^{۳۱} در حالی که حرف «باء» در ابتدای کلمه «بصریا»، جزء این نام نیست؛ بلکه «باء» حرف جر به معنای «فی» بوده است که به «صریا» وصل شده و به شکل «بصریا» درآمده که به معنای «در صریا» است و در حقیقت، نام این مکان همان «صریا» است.

ارتباط صریا با مدینه

بحث دیگری که لازم است مورد بررسی قرار گیرد، ارتباط صریا با مدینه و نیز ارتباط آن با ولادت امام هادی علیه السلام است. نخستین خبری که در این باره وجود دارد، مربوط به خلیل‌بن‌احمد فراهیدی (م ۱۷۰ق) لغت‌شناس معروف و صاحب کتاب العین است. وی به شکل مستقل به کلمه «صریا» نپرداخته و بنا نداشته است وضعیت این واژه را بررسی کند؛ اما به هنگام توضیح «بغاث»،^{۳۲} بدون آنکه در باره تلفظ «صریا» اظهار نظر کند، گفته است: «بغاث، در یک میلی مدینه، محلی نزدیک به صریا بود که موسی‌بن‌جعفر علیه السلام، پدر امام رضا علیه السلام، آن را در اختیار داشت و تا به امروز، یعنی زمان زندگی خلیل‌بن‌احمد در گذشته به سال ۱۷۵ق، به وسیله آنان آباد است.^{۳۳}

از این گزارش چند نکته دانسته می‌شود؛ یکی اینکه نام این مکان، «صریا» است و صریا، صرنا، بصریا و صیداء، درست نیست. دوم آنکه این مکان، همان است که به وسیله امام کاظم علیه السلام تأسیس یا آباد شده است. سوم آنکه این مکان، دست‌کم تا زمان خلیل‌بن‌احمد (سال

۲۹. قرشی، حیات الامام علی الهادی علیه السلام، ص ۱۷.

۳۰. رک: مظفری، مادران چهارده معصوم علیهم السلام، ص ۲۰۵؛ سامانی، مناسبات اهل بیت علیهم السلام با ایرانیان، ص ۴۰۱.

۳۱. نجفی، ترجمه اثبات الوصیة، ص ۴۳۱.

۳۲. درست این واژه، «بغاث» است؛ یعنی جایی که نبرد بغاث بین اوس و خزرج روی داد.

۳۳. رک: فراهیدی، العین، ج ۴، ص ۴۰۳.

(۱۷۵ق) آباد بوده و استفاده می‌شده است که به احتمال، تا سال‌ها پس از امام کاظم علیه السلام و فرزندان ایشان، به طور طبیعی مورد استفاده امام هادی علیه السلام نیز قرار گرفته است. نقل مشهور دیگری که در این باره وجود دارد، گزارش ابن شهر آشوب است که می‌گوید: صریا، قریه‌ای (آبادی، روستا یا دهکده‌ای) بود که امام موسی کاظم علیه السلام آن را به فاصله سه میل از مدینه بنا نهاد.^{۳۴}

مقریزی نیز گفته است صریا، باغی متعلق به امام جواد علیه السلام بود که نزدیک جوآنیه قرار داشت^{۳۵} و جوآنیه مکان یا قریه‌ای نزدیک مدینه است که جوآنیان علوی بدان منسوب‌اند.^{۳۶} به هر حال، برای تعیین دقیق مکان صریا، شواهد و قرائنی وجود دارد که بر اساس آن می‌توان گفت که این مکان در نزدیکی «مشربه امّ ابراهیم» (محل زندگی ماریه قبطیه، کنیز و همسر رسول خدا صلی الله علیه و آله) یا حتی بخشی از آن قرار داشته است؛ از جمله این شواهد می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱. صریا چنان که در نقل خلیل بن احمد گذشت، نزدیک محل نبرد بعثت به فاصله یک میل (کمتر از دو کیلومتر و حدود ۱۶۵۰ متر) از مدینه در منطقه عوالی قرار دارد و «مشربه امّ ابراهیم» نیز امروزه با فاصله‌ای در حدود دو کیلومتر از مسجد النبی صلی الله علیه و آله در منطقه عوالی قرار گرفته که به شکل یک چهاردیواری موجود است.

۲. «مشربه امّ ابراهیم» در منطقه عوالی مدینه منوره و در شمال مسجد بنی قریظه واقع شده است که نزدیک محل قبیله بنی الحارث از خزرج بود.^{۳۷} با توجه به نقل خلیل بن احمد درباره محل جنگ بعثت بین اوس و خزرج در این مکان و نزدیک صریا که بدان اشاره شد، بایستی صریا به «مشربه امّ ابراهیم» بسیار نزدیک یا بخشی از آن باشد.

۳. «مشربه امّ ابراهیم» در اصل از اموال مخیریق یهودی بود. مخیریق بر اساس معاهده یهودیان با رسول خدا صلی الله علیه و آله، در نبرد احد شرکت کرد و به شهادت رسید. وی پیش از شهادت، وصیت کرده بود که اموال او در اختیار رسول خدا صلی الله علیه و آله قرار گیرد. با کنار یکدیگر قرار دادن برخی

۳۴. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۴۸۹.

۳۵. مقریزی، الخطط، ج ۳، ص ۳۸.

۳۶. یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۲، ص ۱۷۵.

۳۷. نهروانی، تاریخ المدینه، ص ۱۳۹ - ۱۴۰.

گزارش‌ها، می‌توان به این نتیجه رسید که صریا در کنار یا بخشی از «مشربه امّ ابراهیم» است؛ از جمله آنکه گفته‌اند:

الف. هنگامی که از مدرسه‌های یهودیان گذشتی و به اموال ابو عبیده بن عبدالله رسیدی، در کنار آن، «مشربه امّ ابراهیم» واقع شده است.^{۳۸}

ب. برخی دیگر از قبایل یهود مانند بنی زعورا نیز در همین مکان بودند و روشن است که این محل، به یهودیان از جمله بنی قریظه تعلق داشته است.

ج. مسجد بنی قریظه، در همین محل واقع شده است و «مشربه امّ ابراهیم» را در شمال مسجد بنی قریظه دانسته‌اند.

د. صریا در نقل خلیل بن احمد، نزدیک محل جنگ بعثت است و این محل، در شمال مسجد بنی قریظه بوده است.

با این مقدمات، به آسانی می‌توان دریافت که صریا و «مشربه امّ ابراهیم»، بسیار نزدیک بود و یا با هم تداخل مکانی داشته‌اند.

۴. بنا بر نقلی، امام کاظم علیه السلام تعبیر «قریتنا صریا، قریه فاطمه؛ یعنی روستای ما صریا، روستای فاطمه» را به کار برده‌اند؛^{۳۹} چنان‌که گذشت، «مشربه امّ ابراهیم» از اموال مخیریق یهودی بود که به رسول خدا صلی الله علیه و آله بخشید و طبق روایت امام رضا علیه السلام، رسول خدا صلی الله علیه و آله آن اموال، از جمله «مشربه امّ ابراهیم» را بر حضرت فاطمه علیها السلام وقف کرد و حضرت فاطمه علیها السلام نیز آنها را بر بنی هاشم و بنی المطلب وقف نمود.^{۴۰} از این رو، صریا می‌تواند همان «مشربه امّ ابراهیم» باشد. هرچند برخی گفته‌اند فاطمه، یکی از دختران هاشمی بود که یا از دختران یا خواهر امام کاظم علیه السلام بوده است که امام کاظم علیه السلام پس از تأسیس قریه صریا، آنجا را به او هدیه کرد؛^{۴۱} اما چنان‌که بیان شد، اگر این صریا همان «مشربه امّ ابراهیم» باشد، منظور امام کاظم علیه السلام از فاطمه نیز حضرت فاطمه زهرا علیها السلام بوده است. در این صورت، به نظر می‌رسد منظور از تأسیس قریه صریا به وسیله امام کاظم علیه السلام، بیشتر آباد کردن و تجدید بنا باشد که ایشان پس از آباد کردن،

۳۸. سمهودی، وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۱۷۵.

۳۹. ابن حمزه طوسی، الثاقب فی المناقب، ص ۴۴۳.

۴۰. کلینی، فروع کافی، ج ۷، ص ۴۷ - ۴۸.

۴۱. رک: نوری، مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۲۲۴.

آنجا آن را به فاطمه که از دختران یا خواهر امام کاظم علیه السلام بوده است، هدیه کرده باشند.

۵. گویا در اطراف بنای «مشربه ام ابراهیم» و در قبرستان، سه صورت قبر بوده است که یکی را متعلق به نجمه مادر امام رضا علیه السلام، و دیگری را متعلق به حمیده بربریه مادر حضرت موسی بن جعفر علیه السلام دانسته‌اند.^{۴۲} این نقل، نشان‌دهنده آن است که این مکان باید همان صریا باشد و همان طور که در نقل ابن شهر آشوب اشاره شد، امام کاظم علیه السلام آن را تأسیس کرده بوده و مورد استفاده خانواده آن حضرت نیز قرار گرفته است. از این‌رو، مادر بزرگوار ایشان و مادر بزرگوار امام رضا علیه السلام، پس از رحلتشان در همین جا به خاک سپرده شده‌اند.

ارتباط صریا با ولادت امام هادی علیه السلام

گزارش‌های متعددی وجود دارد که نشان می‌دهد «صریا»، پس از امام کاظم علیه السلام محل زندگی فرزندان و اهل بیت آن حضرت از جمله: امام رضا علیه السلام، امام جواد علیه السلام و امام هادی علیه السلام بوده است. به طور طبیعی، هنگامی که این مکان، هرچند از مدینه دور نبوده باشد، اما اگر به عنوان محل زندگی اهل بیت علیهم السلام، از جمله امام جواد علیه السلام باشد، به معنای آن است که امام هادی علیه السلام بایستی در این مکان به دنیا آمده باشد. به علاوه آنکه گزارش‌ها و قراین و شواهدی وجود دارد که این احتمال را تقویت می‌کند؛ از جمله مواردی که می‌تواند شاهد این مطلب باشد، عبارت‌اند از:

۱. برخی افراد در این مکان خدمت امام رضا علیه السلام،^{۴۳} امام جواد علیه السلام،^{۴۴} و یا امام هادی علیه السلام آمده‌اند و گزارش‌هایی از حضور امام هادی علیه السلام در صریا نقل شده است؛^{۴۵}
۲. امام هادی علیه السلام پیش از احضار به سامرا، در این مکان اقامت داشت؛^{۴۶}
۳. بنا بر نقلی که گذشت، امام کاظم علیه السلام با تعبیر «قرینا صریا، قرية فاطمة» از این مکان

۴۲. جعفریان، آثار اسلامی مکه و مدینه، ص ۲۶۴.

۴۳. طوسی، اختیار معرفة الرجال، ج ۲، ص ۸۲۸.

۴۴. طبری، دلائل الامامة، ص ۴۰۲؛ قطب راوندی، الخرائج والجرائح، ج ۱، ص ۳۸۳.

۴۵. رک: برقی، المحاسن، ج ۲، ص ۶۳۵؛ حمیری، قرب الاسناد، ص ۳۷۸؛ طوسی، الغیبه، ص ۱۹۹ و ۳۴۹؛ قطب

راوندی، الخرائج والجرائح، ج ۱، ص ۳۶۵؛ ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۴۱۰.

۴۶. قطب راوندی، الخرائج والجرائح، ج ۱، ص ۳۶۵.

یاد کرده است^{۴۷} که می‌تواند شاهی بر حضور امام کاظم علیه السلام و فرزندان و نوادگان ایشان در این محل باشد.

۴. مرقد های مطهر مادران دو امام که بدان اشاره شد، به احتمال قوی در محل صریا با همین ویژگی‌هایی که نقل شد، هستند و تا چند دهه قبل و زمانی نه چندان دور نیز به همین شکل باقی بوده؛ اما امروزه تخریب شده‌اند. تصویری از مرقد مطهر نجمه، مادر امام رضا علیه السلام و حمیده بربریه، مادر حضرت موسی بن جعفر علیه السلام وجود دارد که وضعیت پیش از تخریب آنجا را نشان می‌دهد و در واقع، در «مشربه ام ابراهیم» قرار داشته است. (شکل ۱)

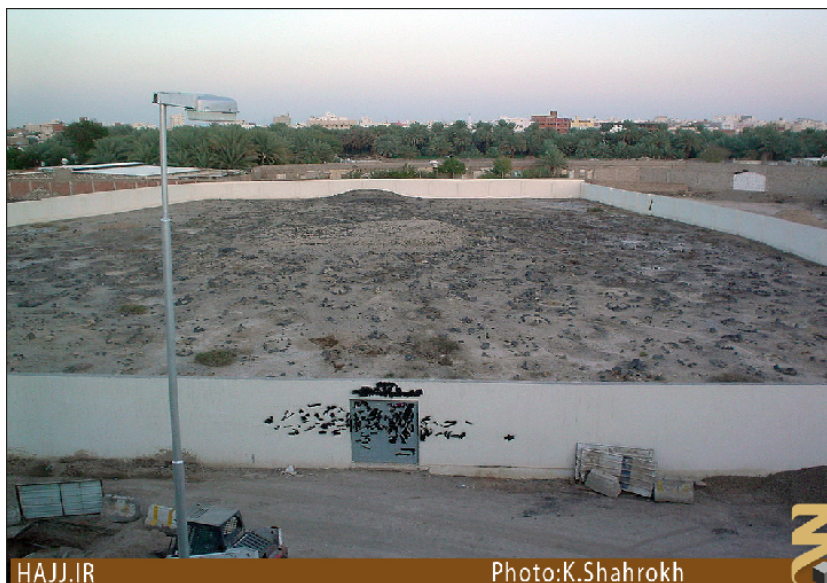
«شکل ۱»

مصحح تاریخ قم، که به سال ۱۴۲۳ به مدینه رفته، صریا را این گونه توصیف کرده و گفته است:

«امروزه بر اثر توسعه شهر، جزئی از محلات شهر در منطقه العوالی شده است. من به زیارت

۴۷. ابن حمزه طوسی، *التأقی فی المناقب*، ص ۴۴۳.

محل زادگاه امام کاظم علیه السلام مشرف شدم. این باغ بزرگ، علاوه بر دارا بودن درخت‌های نخل، دارای محصولات صیفی‌کاری بود و کشاورزان و باغبانان آن، از شیعیان محله العوالی، معروف به شیعیان نخاوله بودند. باغ، دارای چاهی بود که آب گوارایی داشت و از عمق ۴۰ متری آب می‌آمد. در مجاورت این باغ، قبرستان کهنه و مندرسی قرار دارد که متعلق به شیعیان مدینه است. ملکیت این باغ، امروز از آن آل حکیم از هندی‌های مهاجر به مدینه می‌باشد.^{۴۸} به نظر می‌رسد، این مکان همین صریا و محل زندگی اهل بیت علیهم السلام بوده است که امروزه، پس از تخریب این بنا، به شکل چهاردیواری وجود دارد. آخرین تصویر مربوط به این چهاردیواری، در ذیل آمده است. (شکل ۲)

«شکل ۲»

۴۸. قمی، تاریخ قم، ص ۵۲۲.

نتیجه

نام، مشخصات و شکل امروزی محل ولادت امام هادی علیه السلام، در منابع متعدد با اختلاف نقل شده است؛ اما با دقت، بررسی و مقایسه گزارش‌های تاریخی، به نظر می‌رسد می‌توان به نتیجه یکسان و هماهنگی در این باره دست یافت؛ از جمله آنکه نام این محل را صریا یا صریا در مدینه و تعابیر مشابه آن به کار برده‌اند که بنا بر نزدیکی صریا به مدینه، اگر از مدینه به عنوان محل ولادت امام هادی علیه السلام استفاده شود، کاملاً درست است؛ زیرا مدینه شامل مناطق اطراف مدینه نیز می‌شود. همچنین، تعبیر صریا با اختلاف در تلفظ آن، به نظر می‌رسد نزدیک یا بخشی از «مشر به امّ ابراهیم» باشد که امروزه در فاصله حدود دو کیلومتری مسجدالنبی قرار دارد. با توجه به آنکه مرقد مطهر مادر امام کاظم علیه السلام و مادر امام رضا علیه السلام در این محل قرار دارد، پیش از تخریب اماکن مقدس در مدینه و مکه، این مکان دارای ساختمانی به عنوان مقبره بود؛ اما پس از تخریب این اماکن، امروزه به شکل یک چهاردیواری موجود است. با وجود محدودیت‌هایی که از سوی حکومت عربستان برای این مکان ایجاد شده، اما شیعیان به آن توجه دارند و به دیدن و در صورت امکان به زیارت آنجا می‌روند.

منابع

- ابطحی، محمدعلی، تهذیب المقال فی تنقیح کتاب رجال النجاشی، قم: ابن المؤلف السید محمد، ۱۴۱۷ق.
- ابن حمزه طوسی، محمدبن علی، الثاقب فی المناقب، تحقیق نبیل رضا علوان، قم: مؤسسه انصاریان، دوم، ۱۴۱۲ق.
- ابن شهر آشوب، محمدبن علی، مناقب آل أبی طالب، تحقیق لجنة من اساتذة النجف الاشرف، النجف: مطبعة الحیدریة، ۱۳۷۶.
- ابن منظور، محمدبن مکرم، لسان العرب، قم: نشر ادب الحوزة، ۱۳۶۳.
- امین، سید محسن بن عبدالکریم حسینی عاملی، أعیان الشیعة، به کوشش حسن امین، ۱۱ جلد، بیروت: دار التعارف للمطبوعات، پنجم، ۱۴۰۳ق.
- بحرانی، هاشم، مدینه المعاجز، تحقیق عزت الله مولائی همدانی، قم: مؤسسة المعارف الاسلامیة، ۱۴۱۳ق.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، تحقیق سیدجلال الدین حسینی أرموی، تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- بروجردی، حاج آقا حسین طباطبائی، جامع احادیث الشیعه، قم: المطبعة العلمیة، ۱۳۹۹ق.
- جعفریان، رسول، آثار اسلامی مکه و مدینه، تهران: نشر مشعر، ۱۳۸۴ش.
- حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الاسناد، تحقیق مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، قم: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۱۳ق.
- رفیعی، علی، تاریخ تحلیلی پیشوایان، قم: زمزم هدایت، ۱۳۸۸ش.
- زرندی حنفی، محمد بن یوسف، معارج الوصول الی معرفة فضل آل الرسول والبتول، تحقیق محمد کاظم محمودی، قم: مجمع الثقافة الاسلامیة، اول، ۱۴۲۵ق.
- سامانی، محمود، مناسبات اهل بیت علیهم السلام با ایرانیان، قم: نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳ش.
- سمهودی، نورالدین علی بن عبدالله، وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی، تحقیق قاسم السامرائی، مکه مکرمه: مؤسسه الفرقان للتراث الاسلامی، ۱۴۲۲ق.

- طبرسی، فضل بن حسن، إعلام الوری باعلام الهدی، تحقیق مؤسسه آل البيت، قم: ۱۴۱۷ق. —، تاج الموالي، بیروت: دار القار.
- طبری، محمد بن جریر، دلائل الامامة، قم: مؤسسة البعثة، ۱۴۱۳ق.
- طوسی، محمد جواد، حیاة الامام الهادی عليه السلام، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۳ش.
- طوسی، محمد بن حسن، اختیار معرفة الرجال، تحقیق سید مهدی رجائی، قم: مؤسسه آل البيت عليه السلام، ۱۴۰۴ق.
- ، تهذیب الاحکام، به کوشش سید حسن موسوی خراسان، تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- ، مصباح المتهجد، بیروت: مؤسسة فقه الشیعة.
- ، کتاب الغیبه، تحقیق و تصحیح عبادالله تهرانی و علی احمد ناصح، قم: دار المعارف الاسلامیة، ۱۴۱۱ق.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، تحقیق مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی، قم: دار الهجرة، ۱۴۰۹ق.
- فیض کاشانی، محسن بن مرتضی، الوافی، تحقیق و تصحیح ضیاءالدین حسینی، اصفهان: مکتبة الامام امیرالمؤمنین عليه السلام العامة، ۱۴۰۹ق.
- قرشی، باقر شریف، حیاة الامام الرضا عليه السلام، قم: انتشارت سعید بن جبیر، ۱۳۷۲.
- ، حیاة الامام علی الهادی عليه السلام، بیروت: دار الاضواء، ۱۴۰۸ق.
- قطب راوندی، سعید بن هبة الله، الخرائج والجرائح، قم: مؤسسه الامام الهادی، ۱۴۰۹ق.
- قمی، حسن بن محمد، تاریخ قم: تحقیق محمدرضا انصاری قمی، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۳۸۵ش.
- کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۶۳ش.
- گروهی از نویسندگان، موسوعة الامام الجواد عليه السلام، با اشراف ابوالقاسم خزعلی، قم: مؤسسه ولی العصر للدراسات الاسلامیة، ۱۴۱۹ق.
- عرفه، محمد سلیم، افادات من ملفات التاريخ، تهران: مرکز الابحاث العقائدية، ۱۳۸۵.
- محلّاتی، ذبیح الله، مآثر الکبری فی تاریخ سامراء، نجف: المکتبة المرتضویة، ۱۳۵۰.
- مسعودی، علی بن حسین، اثبات الوصیة للامام علی بن ابی طالب عليه السلام، قم: انتشارات

انصاریان، ۱۴۲۶ق.

مظفری (ورسی)، حیدر، مادران چهارده معصوم علیهم السلام، قم: انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۲ش.

معروف حسنی، هاشم، سیره الائمة الاثنی عشر علیهم السلام، نجف: المكتبة الحیدریة، ۱۳۸۲ ق.
مفید، محمدبن محمد، الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، تحقیق مؤسسه آل البيت لإحياء التراث، قم: المؤتمر العالمی لألفية الشيخ المفید، ۱۴۱۳ق.
مقدس، محمد، زندگانی دوازده امام علیهم السلام، ترجمه سیره الائمة الاثنی عشر، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۲ش.

مقدس، یدالله، بازپژوهی تاریخ ولادت و شهادت معصومان علیهم السلام، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، اول، ۱۳۹۱ش.
مقریزی، احمدبن علی، المواعظ والاعتبار فی ذکر الخطط والآثار، تحقیق ایمن فؤاد سید، لندن: مؤسسه الفرقان للتراث الاسلامی، ۱۴۲۲ق.
نجفی، محمدجواد، ترجمه اثبات الوصیة لعلی بن ابی طالب علیه السلام، تهران: کتابفروشی اسلامی، ۱۳۶۲ش.

نمازی شاهرودی، علی، مستدرک سفینه البحار، تحقیق حسن نمازی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين بقم المشرفة، ۱۴۱۸ق.
نهروانی، محمدبن علاء الدین، تاریخ المدینة، تحقیق محمدحسن اسماعیل، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۷ق.
نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل، بیروت: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ق.

یاقوت حموی، ابو عبدالله، معجم البلدان، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۹ق.